

ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ 2011

Η επανάσταση του 1821 στην Κρήτη

ΔΙΚΗΓΟΡΙΚΟΣ ΣΥΛΛΟΓΟΣ ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ

Η ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ 1821 ΣΤΗΝ ΚΡΗΤΗ

του Νίκου Ανδριώτη, ιστορικού

Λεπτομέρεια από υδατογραφία των Δ. Ζωγράφου και Ι. Μακρυγιάννη, με θέμα τα γεγονότα των δύο πρώτων ετών της επανάστασης του 1821 στην Κρήτη. Στο υπόμνημα της σύνθεσης σημειώνονται μεταξύ άλλων: «1. Η νήσος Κρήτη με τα κάστρα της και χωριά της. Πολεμούν απέξω οι Έλληνες και σκοτώνοντες και από μέσα οι Τούρκοι εις τα φρούρια της πολιτείας. 2. Οι κάτοικοι αυτής πολεμούν παντού. 3. Καράβια Ελληνικά και στεριανοί επήγαν αρκετές φορές από διάφορα μέρη προς βοήθειάν των και πολεμούν. 4. Αρχηγοί αυτών Αφθεντούλης, Χουρμούζης, Χάλης, Ξενοπάππας, Ροστιανός, Πρωτόπαππας, Αντωνιάδης, Τομπάζης, Βερνάρδος, Ρενιέρης και άλλοι οικοκυραίοι Κρήτες των οποίων τα ονόματα δεν ενθυμούμε». (Αθήνα, Γεννάδειος Βιβλιοθήκη).

Οι συνθήκες για την οργάνωση εξέγερσης κατά της οθωμανικής κυριαρχίας υπήρξαν δυσμενέστερες στην Κρήτη, καθώς απείχε από τον κύριο γεωγραφικό κορμό της χώρας και οι Μουσουλμάνοι κάτοικοί της, στην πλειονότητά τους εξισλαμισμένοι Χριστιανοί, αποτελούσαν σημαντικό ποσοστό του συνολικού της πληθυσμού. Η επανάσταση ξεκίνησε ωστόσο στις 14 Ιουνίου 1821, οπότε σημειώθηκαν και οι πρώτες συμπλοκές με τους Τούρκους, στα Κεραμειά και στον Λούλο Χανίων. Οι επαναστάτες υπερίσχυσαν αρχικά στην ύπαιθρο, αναγκάζοντας τους Τούρκους να καταφύγουν στα φρούρια του νησιού. Οι οθωμανικές Αρχές αντέδρασαν με τη συγκέντρωση στρατού, ενώ ο μουσουλμανικός όχλος προχώρησε σε σφαγές στις πόλεις του Ηρακλείου, των Χανίων, του Ρεθύμνου και της Σητείας.

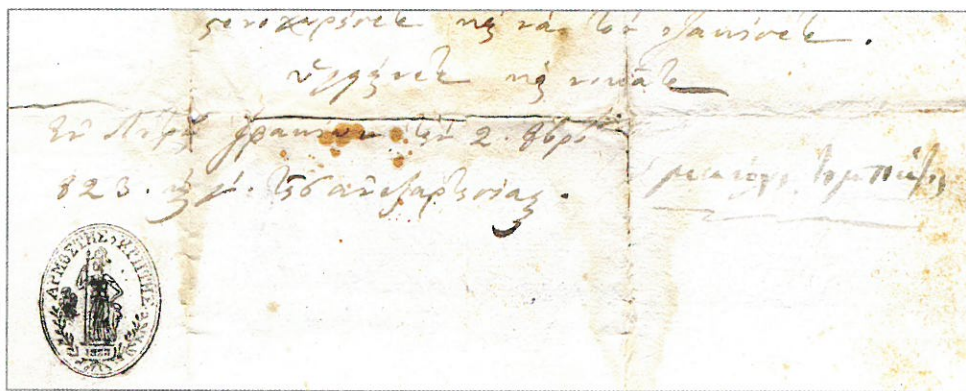
Οι προσωπικές φιλοδοξίες των τοπικών αρχηγών δεν επέτρεψαν την ανάδειξη προσώπου κοινής αποδοχής, για να τεθεί επικεφαλής. Η διάσταση υπήρχε κυρίως μεταξύ των Σφακιανών, που θεώρησαν εαυτούς φυσικούς ηγέτες της εξέγερσης, και των οπλαρχηγών όλων των υπολοίπων επαρχιών, που αισθάνονταν ότι τους καταδυναστεύουν. Το

πρόβλημα εκλήθη να λύσει ο Δημήτριος Υψηλάντης, από τον οποίο ζητήθηκε να διορίσει στην Κρήτη Γενικό αρχηγό. Διόρισε πράγματι τον Μιχαήλ Κομνηνό Αφεντούλη ή Αφεντούλιεφ ως «Γενικό Επάρχο και Αντιστράτηγο της Κρήτης». Ο Αφεντούλης ανασύνταξε τις επαναστατικές δυνάμεις και φρόντισε να συγκροτηθεί, τον Μάιο του 1822, Γενική Συνέλευση στους Αρμένους Αποκορώνου, η οποία ψήφισε το «Προσωρινόν Πολίτευμα» και το «Σχέδιον Προσωρινής Διοικήσεως» του νησιού, με πρότυπο τις αποφάσεις της Εθνοσυνέλευσης της Επιδαύρου.

Έχοντας συνειδητοποιήσει την ανάγκη της κατοχής ενός μεγάλου φρουρίου, οι Κρήτες επαναστάτες, με επικεφαλής τον Γάλλο φιλέλληνα Βαλέστ, προσπάθησαν εν συνεχεία ανεπιτυχώς, τον Απρίλιο του 1822, να καταλάβουν το φρούριο του Ρεθύμνου. Κατόρθωσαν ωστόσο να κυριεύσουν το μικρό φρούριο του Μυλοποτάμου. Τον Μάιο εντέλει του 1822 σε ολόκληρο σχεδόν το νησί οι Τούρκοι είχαν πλέον στον έλεγχό τους μόνον τα φρούρια.

Η κάμψη της επανάστασης

Η σύμπραξη του σουλτάνου με τον αντιβασιλέα της Αιγύπτου είχε ως αποτέλεσμα την αποβίβαση τμήματος του αιγυπτιακού στρατού στην Κρήτη, με επικεφαλής τον Αλβανό Χασάν πασά, στα τέλη Μαΐου του 1822. Το καλοκαίρι σημειώθηκαν νίκες των Ελλήνων και η επανάσταση εξαπλώθηκε για πρώτη φορά και σε πολλά μέρη της ανατολικής πλευράς του νησιού. Οι προσπάθειες που κατέβαλε ο Χασάν πασάς για ειρηνική υποταγή των Κρητών δεν είχαν αποτέλεσμα. Η κατάσταση όμως μεταστράφηκε γρήγορα σε βάρος των Χριστιανών και τις νίκες του πρώτου χρόνου της επανάστασης ακολούθησαν διαδοχικές ήττες. Ο Αφεντούλης θεωρήθηκε υπεύθυνος, καθαιρέθηκε και φυλακίστηκε από τους ίδιους τους επαναστάτες.

Σφραγίδα του Αρμοστή Κρήτης Μανώλη Τομπάζη, 1823.
Ιστορικό Μουσείο Κρήτης, © Εταιρία Κρητικών Ιστορικών Μελετών.

Οι απόπειρες αντίστοιχα εξέγερσης των ανατολικότερων επαρχιών, Λασιθίου, Μεραμπέλου και Σητείας, κατέληξαν, στα τέλη του 1822 και τις αρχές του 1823, στην υποταγή του οροπεδίου Λασιθίου και σε καταστροφές, τόσο στο ίδιο το Λασιθί όσο και στο Μεραμπέλο. Νέος Αρμοστής Κρήτης υποδείχθηκε από τον Ιωάννη Κωλέττη ο Υδραίος Εμμανουήλ Τομπάζης, ο οποίος έφθασε στην Κρήτη τον Μάιο του 1823.

*Νικόλαος Μαλικούτης (1782-1830),
οπλρχηγός από τα Βορίζα Καινουρίου Ηρακλείου
Ιστορικό Μουσείο Κρήτης, © Εταιρία Κρητικών Ιστορικών Μελετών.*

*Βασίλειος Χάλης (περ. 1785-1846),
οπλρχηγός από το Θέρισσο Κυδωνίας Χανίων.
Ιστορικό Μουσείο Κρήτης, © Εταιρία
Κρητικών Ιστορικών Μελετών.*

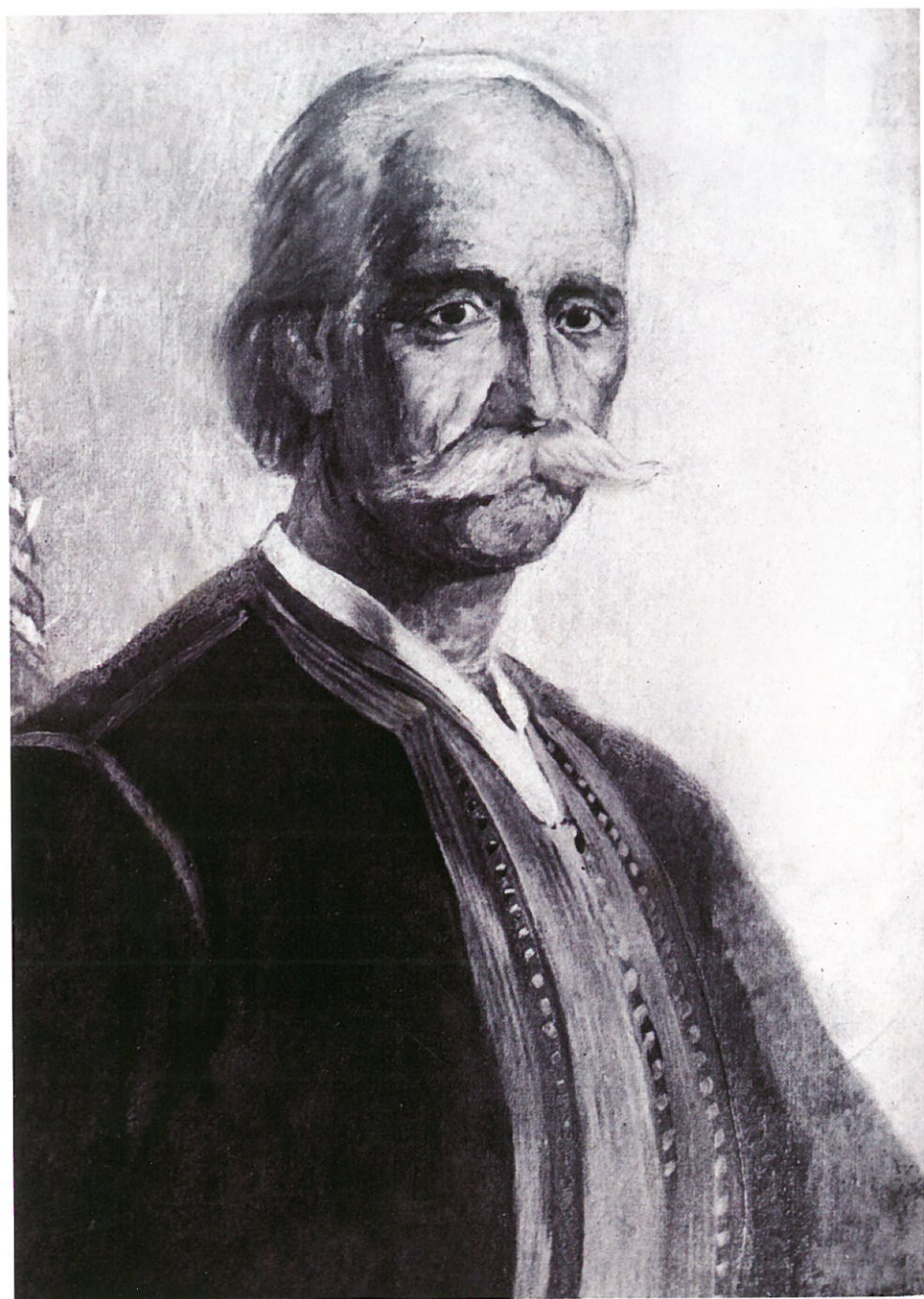

*Εμμανουήλ Μηλιαράς (1795-;),
οπλρχηγός από το Τζερμιάδω Λασιθίου
Ιστορικό Μουσείο Κρήτης, © Εταιρία
Κρητικών Ιστορικών Μελετών.*

Η άφιξη του νέου διοικητή του αιγυπτιακού στρατού Χουσεΐν βέη με νέες στρατιωτικές δυνάμεις λίγο αργότερα, τον Ιούνιο του 1823, δεν άφησε περιθώρια για αντιστροφή τού κλίματος υπέρ των επαναστατών. Η συντονισμένη δράση των τουρκοαιγυπτιακών δυνάμεων οδήγησε στην κατάπνιξη της επανάστασης σε όλη την Κρήτη την άνοιξη του 1824. Ακόμη και στα δυσπρόσιτα Σφακιά εισέβαλε ο Χουσεΐν, προκαλώντας καταστροφές τον Μάρτιο του 1824. Ο Τομπάζης εγκατέλειψε την Κρήτη τον Απρίλιο του ίδιου έτους και ο Χουσεΐν στα τέλη Μαΐου διεκήρυξε ότι η επανάσταση στην Κρήτη είχε καταπνιγεί. Λίγοι ένοπλοι παρέμειναν σε δυσπρόσιτες ορεινές περιοχές, ενώ μεγάλος αριθμός Κρητών κατέφυγε στην Πελοπόννησο και τις Κυκλάδες.

Η περίοδος της Γραμβούσας

Τον Αύγουστο του 1825 σημειώθηκε απόπειρα αναζωπύρωσης της επανάστασης, με την επιστροφή Κρητών πολεμιστών που είχαν καταφύγει στην κυρίως Ελλάδα. Με επικεφαλής τούς Δημήτριο Καλλέργη και Εμμανουήλ Αντωνιάδη, 300-400 άνδρες κατέλαβαν τον Αύγουστο του 1825 το φρούριο της Γραμβούσας, ενώ άλλες ομάδες κυρίευσαν το φρούριο της Κισάμου. Η κατάληψη της Γραμβούσας διήρκεσε τρία περίπου χρόνια. Οι

*Γεώργιος Τσουνδερός (1768-1859), οπλαρχηγός
από τον Ασώματο Αγίου Βασιλείου Ρεθύμνης
Ιστορικό Μουσείο Κρήτης, © Εταιρία Κρητικών Ιστορικών Μελετών.*

*Μιχάλης Κόρακας (1797-1882), από την Πόμπια Καινούργιου Ηρακλείου.
Υπήρξε ηγετική φυσιογνωμία των επαναστατικών κινημάτων των ετών 1821, 1866, 1878.
Ιστορικό Μουσείο Κρήτης, © Εταιρία Κρητικών Ιστορικών Μελετών.*

επαναστάτες επιδίδονταν σε πειρατεία προκειμένου να εξασφαλίσουν τρόφιμα και εφόδια, παράλληλα δε οργάνωσαν και προσωρινή Διοικούσα Επιτροπή, το «Κρητικόν Συμβούλιον». Η επανάσταση όμως δεν επεκτάθηκε και η Γραμβούσα κατέληξε να αποτελεί απλώς ορμητήριο των πειρατικών τους δραστηριοτήτων. Στο πλαίσιο της προσπάθειας του Καποδίστρια για πάταξη των δραστηριοτήτων αυτών, την άνοιξη του 1828 ο Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος, με αγγλικά και γαλλικά πλοία, κατέστρεψε τα πειρατικά σκάφη και το φρούριο παραδόθηκε στον Άγγλο φιλέλληνα Ούρκουαρτ.

Η αναζωπύρωση της επανάστασης

Στα τέλη του 1827 η επανάσταση άρχισε να ζωντανεύει ξανά σε ολόκληρη την Κρήτη. Με τη φροντίδα του «Κρητικού Συμβουλίου» συγκεντρώθηκαν και μεταφέρθηκαν τον Οκτώβριο του 1827 στη Γραμβούσα 1000 Κρητικοί, που βρίσκονταν διασκορπισμένοι σε διάφορα μέρη του ελλαδικού χώρου, και 100 ακόμα εθελοντές από άλλες περιοχές. Σε συνεργασία με ντόπιους οπλαρχηγούς προχώρησαν σε επιχειρήσεις στην ανατολική Κρήτη, χωρίς ιδιαίτερη επιτυχία. Τον Ιανουάριο του 1828 αποβιβάστηκε επίσης στη νησίδα στρατιωτικό σώμα από 600 πεζούς και 100 ιππείς, με αρχηγό τον Ηπειρώτη αγωνιστή Χατζημιχάλη Νταλιάνη. Στις αρχές Μαρτίου ο Νταλιάνης κατέλαβε το μικρό φρούριο του Φραγκοκάστελλου στη νοτιοδυτική Κρήτη και οχυρώθηκε εκεί. Τον Μάιο όμως, η λανθασμένη απόφασή του να αντιμετωπίσει τον τουρκικό στρατό εκεί και όχι στη γύρω ορεινή περιοχή, αποδείχθηκε ολέθρια. Οι Έλληνες ηττήθηκαν και ο ίδιος ο Χατζημιχάλης με τους περισσότερους άνδρες του σκοτώθηκαν.

Τον Ιούλιο του 1828 έφθασε στα Σφακιά ο Σάξωνας βαρόνος Ρέινεκ ως αντιπρόσωπος του Καποδίστρια στο νησί. Το «Κρητικόν Συμβούλιον» αναδιοργανώθηκε και η επανάσταση αναζωπυρώθηκε και πάλι, με απελευθέρωση περιοχών, όπως η Σητεία, και με την πολιορκία φρουριών. Μετά την ανάκληση του Ρέινεκ αντιπρόσωποι του Κυβερνήτη στην Κρήτη ορίστηκαν πρώτα ο Άγγλος Χαν και στη συνέχεια ο γηγενής Νικόλαος Ρενιέρης. Το γεγονός όμως ότι η Κρήτη δεν συμπεριλήφθηκε στα όρια του νεοσύστατου ελληνικού κράτους, οδήγησε αναπόφευκτα στο τέλος της επανάστασης, το καλοκαίρι του 1830.

Οι επιπτώσεις

Η επανάσταση του 1821 είχε σοβαρές επιπτώσεις στον πληθυσμό της Κρήτης: απώλειες στα πεδία των μαχών, απώλειες μεταξύ των αμάχων, απώλειες από την επιδημία πανώλης, που είχε περισσότερα θύματα μεταξύ των κλεισμένων στα φρούρια Μουσουλμάνων, αλλά και απώλειες από την αποδημία μεγάλου αριθμού Χριστιανών που είχαν συμμετάσχει στην επανάσταση, όπως και των οικογενειών τους στην ελεύθερη Ελλάδα.

Ένα πρώτο κύμα Χριστιανών προσφύγων από την Κρήτη έφθασε στα νησιά και την Πελοπόννησο την άνοιξη του 1824. Πρώτοι σταθμοί: τα Κύθηρα, τα Αντικύθηρα και η Μονεμβασιά. Από εκεί οι περισσότεροι προωθήθηκαν προς την Αργολίδα. Μεγαλύτερος όμως αριθμός αναχώρησε το δεύτερο εξάμηνο του 1830, μετά το τέλος της επανάστασης,

με κατεύθυνση τα νησιά του Αιγαίου και την Πελοπόννησο, ενώ πρόσφυγες από τις ανατολικές κυρίως επαρχίες της Κρήτης, είχαν νωρίτερα καταφύγει στην Κάσο και την Κάρπαθο. Ο μεγάλος αριθμός, οι απαιτήσεις και η επιθετική σε ορισμένες περιπτώσεις συμπεριφορά τους, προκάλεσαν δυσaráσκεια και αντιδράσεις από την πλευρά των αυτοχθόνων, σε όλα σχεδόν τα νησιά στα οποία εγκαταστάθηκαν.

Το πόσοι εγκατέλειψαν εντέλει συνολικά την Κρήτη είναι δύσκολο να εκτιμηθεί. Οι αναφορές που διαθέτουμε μοιάζουν υπερβολικές, καθώς κάνουν λόγο για τριάντα, σαράντα ή και εξήντα χιλιάδες πρόσφυγες. Από τις υπάρχουσες όμως πληροφορίες στους κυριότερους τόπους εγκατάστασής τους δεν προκύπτουν στοιχεία που να κάνουν αποδεκτούς τους παραπάνω αριθμούς. Εκείνος των είκοσι χιλιάδων, που αναφέρεται σε επίσημο έγγραφο αρμόδιας αρχής τον Ιανουάριο του 1831, πιστεύουμε ότι είναι και ο μεγαλύτερος πιθανός. Πολλοί από τους πρόσφυγες αυτούς παρέμειναν μόνιμα στην Ελλάδα, κάποιοι μάλιστα αποκαταστάθηκαν από το ελληνικό κράτος στη Μινώα Αργολίδας, τη Νέα Κρήτη Μεσσηνίας και τον Αδάμαντα Μήλου. Οι υπόλοιποι επέστρεψαν στις εστίες τους κατά τη δεκαετία του 1830.

Αρκετοί οικισμοί του νησιού, στην πλειονότητά τους μικροί, εγκαταλείφθηκαν μόνιμα ή προσωρινά, ενώ οι καταστροφές οικημάτων και γεωργικών καλλιεργειών περιόρισαν στο ελάχιστο την οικονομική δραστηριότητα. Πολλά χρόνια μετά το τέλος της επανάστασης οι επισκέπτες του νησιού, Έλληνες ή ξένοι, περιέγραφαν με μελανά χρώματα την κατάσταση τόσο των πόλεων όσο και της υπαίθρου. Ο *Κώδικας των Θυσιών*¹ μας πληροφορεί για την τύχη εκείνων οι περιουσίες των οποίων δημεύτηκαν κατά τα πρώτα έτη της επανάστασης. Συνολικά στην ύπαιθρο της ανατολικής Κρήτης, σύμφωνα με την καταγραφή που έγινε το 1826-1827, 4.429 άτομα, άνδρες και γυναίκες, δεν βρίσκονταν πλέον στις εστίες τους. Εξ αυτών 1.353 πέθαναν από φυσικό θάνατο, 1.208 σκοτώθηκαν, 1.141 εγκατέλειψαν τις εστίες τους, 320 αιχμαλωτίστηκαν, ενώ για 407 ήταν άγνωστο το τί απέγιναν. Στη συντριπτική τους πλειονότητα επρόκειτο για άνδρες (84%). Μόνο στην κατηγορία των αιχμαλώτων υπερτερούσαν οι γυναίκες (55%). Οι μισοί περίπου «απόντες» (το 49,6%) προέρχονταν από τις κοντινές προς το Ηράκλειο επαρχίες, Μαλεβιζίου, Τεμένους και Πεδιάδας. Επίσης αναφέρονται και 641 ιδιοκτήτες ακινήτων μέσα στην πόλη ή τα περίχωρα του Ηρακλείου, των οποίων όμως δεν σημειώνεται η τύχη, γεγονός που ενδεχομένως σημαίνει ότι συγκαταλέγονταν στα θύματα της σφαγής του Ιουνίου του 1821 ή ότι χάθηκαν σε μεταγενέστερα επεισόδια.

¹ Ένας από τους κώδικες του Ιεροδικείου Ηρακλείου. Απεκλήθη *Κώδικας των Θυσιών* από τον πρώτο ερευνητή του, Νικόλαο Σταυρινίδη. Στο οθωμανικό αυτό κατάστιχο, που σώζεται στο Τουρκικό Αρχείο Ηρακλείου της Βικελαίας Δημοτικής Βιβλιοθήκης, καταγράφονται κατά επαρχία και χωριό τα ονόματα χριστιανών κατοίκων της Ανατολικής Κρήτης που σκοτώθηκαν, αιχμαλωτίστηκαν, πουλήθηκαν σκλάβοι ή διέφυγαν κατά τη διάρκεια της Επανάστασης του 1821, οι περιουσίες τους δε δημεύτηκαν από το οθωμανικό δημόσιο ή αποδόθηκαν σε κληρονόμους των θυμάτων. Στον Κώδικα καταγράφονται επίσης τα ονόματα εξωμοτών οι περιουσίες των οποίων δημεύτηκαν, καθώς και χριστιανών που είχαν κτήματα εκτός των τειχών και σπίτια ή καταστήματα μέσα στην πόλη του Ηρακλείου. Οι περισσότεροι εξ αυτών είχαν πέσει θύματα κατά τη μεγάλη σφαγή του Ιουνίου του 1821 στον Άγιο Μηνά. Οι περιουσίες τους πουλήθηκαν ή δωρήθηκαν σε μουσουλμάνους. Βλ. *Κώδικας των Θυσιών*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης και Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη, Ηράκλειο, 2003.

Η ύπαιθρος του Ηρακλείου υπέφερε αρκετά από τις επιδρομές των εγκλείστων στην πόλη Μουσουλμάνων και από τις επιχειρήσεις του τουρκικού στρατού. Οι ξένοι που επισκέφθηκαν το νησί λίγο μετά το τέλος της επανάστασης (R. Pashley, C. Rochfort Scott), αλλά και αργότερα, μέχρι την έναρξη της άλλης μεγάλης εξέγερσης του 1866-1869 (T. Spratt, V. Raulin, E. Lear), μας μεταφέρουν συχνά μια εικόνα ερήμωσης, ιδίως στην πεδιάδα της Μεσαράς. Ιδιαίτερη αναφορά γίνεται σε ορισμένους οικισμούς που δοκιμάστηκαν περισσότερο, όπως ο Άγιος Θωμάς, οι Αρχάνες, οι Δαφνές, το Βενεράτο, η Σίβα, η Αυγενική, η Ροδιά κ.ά. Σε όλους αυτούς αναφέρονται σημαντικές απώλειες και στον *Κώδικα των Θυσιών*. Με βάση την τελευταία αυτή πηγή, φαίνεται ότι η επανάσταση του 1821 επηρέασε σημαντικά τον πληθυσμό αρκετών ακόμα οικισμών, όπως ο Άγιος Μύρων, ο Κρουσώνας, οι Βούτες, η Πυργού, ο Σάρχος, τα Σταυράκια και η Τύλισος Μαλεβιζίου, το Κανλί Καστέλλι και η Σύλαμος Τεμένους, οι Βαρβάροι, το Καστέλλι, το Σκαλάνι, η Σκυλλού και το Χουδέτσι Πεδιάδας, οι Βόροι και το Τυμπάκι Πυργιώτισσας, η Γέργερη, το Πετροκεφάλι και η Πόμπια Καινουργίου, η Αγία Βαρβάρα και ο Χάρακας Μονοφατισίου.

Παρα ταύτα μικρότερες ή μεγαλύτερες εξεγέρσεις εξακολούθησαν να σημειώνονται σε όλη τη διάρκεια του 19ου αιώνα –μία περίπου ανά δεκαετία– μέχρι την αποχώρηση εντέλει του τουρκικού στρατού, το Νοέμβριο του 1898, και την ανακήρυξη της αυτονομίας της Κρήτης.

Σφραγίδα του Κρητικού Συμβουλίου, 1821

Ιστορικό Μουσείο Κρήτης, © Εταιρία Κρητικών Ιστορικών Μελετών.